Osman TÜRK¹ & Fatma KOÇ²

**SUMMARY OF SENTENCE IN TURKISH IN THE EXAMPLE OF
THE "KARGA YAVRUSU" STORY**

<http://dx.doi.org/10.47832/2717-8293.5-3.33>

Research Article

Received:

30/04/2021

Accepted:

15/05/2021

Published:

01/06/2021

This article has been
scanned by iThenticate
No plagiarism detected

Copyright © Published
by Rimak Journal,
www.rimakjournal.com

Rimar Academy, Fatih,
Istanbul, 34093 Turkey
All rights reserved

Abstract:

It's not very assertive to state that meaning is the core of language. Humanbeing has been within the transfer since its existence. The fact we say " language" and linguistic communication are the transfer of meaning from one mind to the other. Meaning occurs between the speaker/listener and the writer/ reader. The language which relates between these binary provides the transfer of meaning with itself. Semantics tries to describe what the meaning is and what it depends on during this transfer process. Beside the meaning of the semantics one by one, sentences also have meanings that state integratedly. The branch that semantics is into sentences is called as sentence semantics. The short story called " Karga Yavrusu" which is written by Memduh Şevket Esenralp contributes to sentence semantics in Turkish in terms of its sentences.

Key words: Karga Yavrusu, Semantics, Sentence.

¹ Dr. , Harran University, Turkey, osmanturkgau@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9379-6225>

² Dr. , Harran University, Turkey, kocfatma2708@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2736-5459>

KARGA YAVRUSU ÖYKÜSÜ ÖRNEĞİNDE TÜRKÇEDE TÜMCE ANLAMBİLİM GÖRÜNÜMÜ

Öz

Anlamanın dilin özü olduğunu ifade etmek çok iddialı değildir. İnsanoğlu var olduğundan beri sürekli aktarım içindedir. Dil dediğimiz olgu ve dilsel iletişim aslında anlamanın bir zihinden başka bir zihne aktarımıdır. Anlam konuşucu/dinleyici veya yazar/okuyucu arasında dil ile gerçekleşir. Bu ikilinin arasında bağlantıyı kuran dil kendisiyle anlam aktarımını sağlar. Anlambilim işte bu aktarım sürecindeki anlamanın ne olduğu ve nelere bağlı olduğunu betimlemeye çalışır. Tek tek anlambirimlerin anlamanın yanında tümcelerin de bütün olarak ifade ettikleri anlamlar vardır. Anlambilimin tümcelere uğraşan alanına Tümce Anlambilim denir. Memduh Şevket Esendal'ın Karga Yavrusu adlı kısa öyküsü tümceleri bakımından incelenmesi Türkçede tümce anlambilimin anlaşılır olmasına katkı sağlamayı hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Karga Yavrusu, Anlambilim, Tümce.

Giriş

Dil en genel tabiriyle “dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan araçtır.” Buradaki anlaşma konuşucunun/yazarın zihnindeki anlamanın dinleyicinin/okurun zihnine aktarılması olayıdır. Dil üzerine binlerce yıl düşünülmüş ve bu süre zarfında yüzlerce tanımla yapılmıştır. “Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir” (Ergin, 2009: 3) tanımla dilin kapsamını geniş manada açıklamalarından biridir. Dil, bir toplumun düşünce yapısını gösteren, toplumu toplum yapan, insan ile toplum arasındaki bağı sağlayan en güçlü kültür ögesidir. Dil vasıtasıyla kültürel bağların nesilden nesile aktarımının sağlanabildiğini ve toplum yapısının anlaşılabilirliğini kolaylaştıran asıl unsurdur. İnsanların yaşadığı toplum yapısıyla bağlantılı olarak bir yaşayış şekli ve dil yapısı vardır (Türk, 2017: 786). Dil, yaşamın her alanında varlığını gösteren; dilin etkide bulunma gücü yaşamın bütün alanlarına yayılır. Dilin kendine has özel gereksinimleri ve koşulları ile kendi çevresini ve yönünü belirler (Türk, 2020: 323). F. de Saussure'nün yaptığı birçok dilbilimcinin benimsediği ayrıma göre, ise dil yetisinin toplumsal ürünü olan dil, bu yetinin bireylerce kullanılabilmesini sağlayan ve toplumca benimsenmiş olan uzlaşımalsal bir düzendir (Vardar, 2002: 71).

Dilbilim ise sözlükte kendine özgü yöntemlerle genel olarak dil olayını, özel olarak da doğal dilleri yapılan, işleyişleri, süre içindeki değişimleri, vb. açısından inceleyen insan bilimi olarak tanımlanır (Vardar, 2002: 73).

Anlambilim dilbilim sahasında önemli alt bilimlerindenidir. Bilim dünyasına baktığımızda dil üzerine yüzyıllar boyunca konuşulup düşünülmüne rağmen özellikle 19. yüzyılda yaygınlaşıp ve 20. yüzyıllarda bilim olarak kabul edilmiş ve çalışmalar sürmüştür. Bu bakımdan yeni bir bilim olmasından kaynaklı kavramsal farklılıklar ve kuramsal çeşitlilikler göstermektedir. Tümce anlambilim, anlambilimin tümceler üzerine çalışma yaptığı bir alt alandır.

Çalışmamızda “anlam”, “anlambilim”, “tümce”, “tümce anlambilim” gibi temel kavramlar üzerine yapılmış tanımlardan ve açıklamalardan bahsedilerek “Karga Yavrusu” öyküsü üzerinde bir tümce anlambilim incelemesi yapılması amaçlanmaktadır. Yöntem olarak; öncelikle metnimizin tümceleri numaralandırılmıştır. Numaralanmış tam metin ek olarak sunulacaktır. Tümce Anlambilimi altında var olan kavram ya da konu başlığının tanımı yapılacak, yapılan tanımların her birinin temel aldığımız metinden o konuyu örneklendirecek tümceler verilecektir. Metinden alınan her örnek tümcenin tümce numarası parantez içinde verilecektir. Böylece tümce anlambilimin seçtiğimiz “Karga Yavrusu” öyküsündeki görünümüleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Anlambilim üzerine ulaştığımız

kaynaklarda alt başlıklar çeşitlilik gösterdiğinden tümce anlambilim ele alınırken bu konuda Doğan Aksan'ın çalışması esas alınarak metodolojik olarak alt başlıklar temel alınacaktır.

Temel Kavramlar

Anlam

Anlam kavramı ingilizce (meaning/sense) karşılığı olarak kullanılır. Sözlüklerde şu açıklamalarla karşımıza çıkar: Bir dil biriminin ilettiği kavram, tasarım, düşünce (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011: 25), Berke Vardar bu açıklamaya iletme sözcüğünün yanında uyandırdığı ifadesini de ekler. Anlamın dil içi bağlantıların yanı sıra bağlamın ve durumun da belirlediğini ifade eder (Vardar, 2002: 18). Geçmişten günümüze Felsefenin ve Dilbilimin üzerinde durduğu anlamın anlamı çeşitli tanımlama çabalarına sahne olmuştur. Doğan Aksan anlamın kolayca açıklanabilecek ve tanımlanabilecek bir kavram olmadığından bahsederken sadece Odgen ve Richards'ın³ eserlerinde yirmiye yakın tanım verildiğine atıf yapar (Aksan, 2020: 58). Şunu söylemek gerekir ki anlam kavramı özellikle üzerinde durulması gereken başlı başlına bir çalışma konusudur. Biz burada bu kısa açıklama ile yetineceğiz.

Anlambilim

Anlambilim dilbilimin temel alanlardan biridir. Anlambilim kavramı üzerine çok çeşitli tanımlamalar ve açıklamalar yapılmıştır. Dilbilimin anlam sorunlarıyla uğraşan alana anlambilim (semantics) denir (Kerimoğlu, 2019: 203) ifadesi bu anlambilimi anlamlandırmak için yeterli değildir. Türkçe de Anlambilim olarak ifade ettiğimiz bu terimi ilk olarak Breal 1897'de literatüre kazandırmıştır. Tampa ve Mecz konusu dillere özgü anlamlandırmaların ve bunların kuramsal düzlemlerinin betimlenmesi diye açıklarlar (Boz, 2020: 210).

Anlambilim dilde anlam boyutunu inceler. Felsefe ağırlıklı anlambilim daha çok sözel simgelerin kaynağı ve bunların doğruluk ve mantıksal tutarlılık açısından geçerliliği ile uğraşırken dilbilimsel anlambilim daha çok dil içi anlamla, söz eylemlerle, konuşmacının fiziksel ve zihinsel çevresi, bağlam ilişkileriyle uğraşır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011: 28). Dili anlam yönünden ele alan göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eşsüremlili ve art süremlili olarak inceleyen dilbilim dalı olarak tanımlayan ve anlamla ilgili sorunların dilbilimi olduğu kadar felsefe, mantık, ruhbilim, toplumbilim, vb. dalları da yakından ilgilendirir şerhini ekler. Dilbilimsel anlambilim göstergenin gösterilen yanını ele alır bu ikisi arasındaki bağıntıları, anlam düzleminde görülen değişimleri, dilsel yapıların içerik açısından ortaya çıkardığı çeşitli sorunları inceler (Vardar, 2002: 18).

Anlambilim doğal dillerde anlam evrenini, dil göstergesinin gösterilen bölümünü inceler. Dil deyince akla ilk önce dil dışı unsurların dil ile ifade edilmesi gelir fakat dilin kendisini açıklaması gibi bir işlevi de vardır. Anlambiliminde açıklamalar yapmak için dili kullandığı ölçüde "üst-dil"⁴ işlevini de kullandığı görülür (Kıran ve Eziler Kıran, 2018: 338-339).

Anlambilimi dilsel göstergelerin, gösterge dizilerinin anlamını, diğer bir deyişle anlamın anlamını inceler diye tanımlar ve dilin anlamı aktardığını hatta asıl varoluş sebebinin bu olduğunu ifade eder (Toklu, 2018:124). Anlambilim dil ile dünya arasındaki ilişkiyi sağlar. Bu olgudan yola çıkarak dilin iki temel bölümden oluştuğu yargısına varabiliriz. Birinci bölümü evrendeki tüm şeylerin adlarını içerir, ikinci bölümü ise bu şeyler konusunda söz etme düzeneği oluşturur (Kılıç, 2009: 14).

Tümce

Tümce geleneksel ve dilbilim kuramlarına göre çeşitli tanımları kendi bünyesinde taşımıştır. Kuramlar kendi dil ve dilbilim anlayışına göre tümcenin ne olduğunu belirlemişler ve buna göre tanımlar yapmışlardır. Bu bakımdan tümce terimini tek bir tanıma indirgemek olanaksızdır.

Geleneksel dilbilgisinde, anlam açısından eksiksiz sayılan, bir kesinti ya da durakla sınırlanan söz. Dağılımsal dilbilimde öz yeterliği ve sözdizimsel bağımsızlığı olan, kesintili öğelerden oluşan, daha geniş bir parçanın kurucusu olmayan parça. İşlevsel söz dizimde

³ The Meaning of The Meaning' adlı eserden söz edilmektedir.

⁴ Konuşucunun kullandığı dil üstüne bilgi verdiği, onun bir ögesini açıkladığı durumlarda gerçekleşen işlevdir.

bütün öğeleri bir yükleme ya da eşbağımlı birçok yükleme bağlı söz zinciri parçası. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde üretim kuralları (yeniden yazım ve dönüşüm kuralları) uyarınca alfabede yer alan simgelerin sıralanmasıyla elde edilen, edincin betimlenmesine ilişkin öğeler bütünü (Vardar, 2002: 197-198).

Anlambilim açısından tümce ne fiziksel bir olay ne de fiziksel bir nesnedir. Tümcelerde sesletim niteliği ve ağız belirleyici değildir, çünkü bu özellikler fiziksel varlıklar değildirler. Bu anlamda tümce soyut bir dilsel birimdir. Bu bağlamda tümcenin kendisi bir ağız özelliğine ya da bir vurguya sahip değildir. Tümcenin bu soyut özelliği dilde tümce olmayan dilsel birimlerin anlaşılmasının temelini oluşturur. Bir dilim sözdizimsel kurallarınca yan yana getirilmiş bir sözcük dizisi olan tümce soyut bir biçimde algılanır (Kılıç, 2019: 28).

Tümce anlambilim

Tümce anlambilimi, anlaşmayı sağlayan tümcelerin anlam açısından incelenmesini üstlenir. Her ne kadar tek tek sözcükler (göstergeler) belli bir kavramı, yerine göre belli bir durum içindeki belli bir anlamı yansıtabilirlerse de tümce içinde bu anlam bağlama göre değişebilir (Aksan, 2020: 175).

Günlük hayatımızda duyduğumuz sözleri, okuduğumuz yazıları, çevremizde olup biten şeyleri anlamaya çalışır yahut anlarız. Ancak onlara verdiğimiz anlamların çoğu zaman sadece onlar arasındaki bağıntılardan, ilişkilerden doğduğunu pek fark etmeyiz. Evet! Anlam çok zaman kelimelerden, nesnelerden değil onlar arasındaki bağıntılardan ve farklardan doğar. Rıza Filizok bu bağıntıyı görseller kullanarak şu örnekle açıklamaya çalışır: Birkaç çubuk düşünelim, bu çubuklarla önce ‘ev’ sözcüğünü yazalım, sonra çubuklarla ev resmi yapalım, ayrıca çubukları kullanarak matematik sembolleri oluşturalım. Görüldüğü gibi çubuklar aynı olmasına rağmen onlardan çeşitli harfler, sözcük, resim ve matematik sembolleri oluşturduk. Onlar, bu anlamlarını çubuklara verdiğimiz düzenden ve aralarındaki bağıntıdan aldılar. Çubukların birbirine bağlanma şekilleri değiştikçe anlamları da değişti. Bizler de dili kullanırken aynı şeyler olmaktadır. Filizok buradan hareketle anlam incelenmesi büyük ölçüde bağıntı incelemesidir sonucuna ulaşır. Anlamın incelenmeyecek kadar soyut oluşundan onu doğrudan ele almanın mümkün olmadığını bizim ancak anlamı gösteren somut bağıntıları görüp gösterebileceğimizi ifade eder (Filizok, Et: 2020: 1- 3).⁵

Türkçenin Tümce Anlambilimi Açısından Özellikleri ve Metin İncelemesi

Türkçenin Tümce Anlambilimini Etkileyen Başlıca Söz Dizimi Özellikleri

Türkçe dünya dilleri arasında, tümceleri özne +nesne+yüklem dizilişiyle kurulan dillerdendir. Tümce anlam bilimini etkileyen bir takım özellikleri vardır:

- 1) Söz dizimi esnekliği,
- 2) Bileşik tümcelerin kuruluş özelliği, adlaştırma, sıfatlaştırma, beliteçleştirme,
- 3) İkilemelerin kullanılması
- 4) Kişi adlarının seyrek kullanılması,
- 5) Sıfatların kullanış özellikleri
- 6) (Dİr, DÜr) Koşacının tümce anlamına etkisi.

Türkçenin tümce anlambiliminde zaman belirleme, kip oluşturma, koşula bağlama, anlamı daraltma gibi çeşitli anlatım yollarında biçim öğeleri çok önemli rol oynamaktadır (Aksan, 2020: 213).

Söz Dizimi Esnekliği

Her ne kadar yukarıda Türkçenin ÖNY (özne+ nesne+yüklem) şeklinde olduğu ifade edildiyse de Türkçe bu konuda oldukça esnek bir yapıya sahiptir. Tümce içinde yer alan öğeler kolaylıkla yer değiştirerek kabul edilebilir tümceler oluşturabilirler. Bu konu üzerine birçok araştırmacı durmuştur (Aksan, 2020: 214). Anlam açısından baktığımızda bu esneklik tümcenin anlamlarının çoğalmasını sağlıyor çünkü her ögenin yer değiştirmesi anlam farklılıkları oluşturabiliyor. Bunların her birine ayrıca vurgularda eklenince aynı öğelerden oluşan tümcelerin anlam dünyası oldukça zenginleşebiliyor.

Metinde ÖNY yapısını bozmuş tümce bulunmasa da bu esnekliğe sahip tümceler mevcuttur.

⁵ <http://www.ege-edebiyat.org>. sitesinden ulaşılmıştır fakat yazının yazılış tarihi bilgisi tespit edilemediğinden erişim tarihi verilmiştir

“Besleme o pis kargayı” dediler(3)

- “O pis kargayı besleme” dediler
- Dediler “ besleme o pis kargayı”
- Dediler “ o pis kargayı besleme”
- Besleme dediler o pis kargayı

Bileşik Tümceler Kuruluş Özelliği, Adlaştırma, Sıfatlaştırma, Belirteçleştirme

Türkçenin anlambilim açısından önemli bir söz dizimi özelliği Hint-Avrupa dillerinde görülmeyen yan tümceleri fiilimsilerle ana tümceye bağlamaktır. Bu da anlatımı kıvrak ve yan tümceler ile ana tümce arasında sıkı bir bağın kurulmasına neden oluyor (Aksan, 2020: 217).

Metinden örnekler:

- Nüfus Kâtibi Sivrililerin Kadir Efendi’nin oğlu, on yaşlarında Nazif, Karadonluların oğluna bir uçurtma verip bir karga yavrusu almış besliyor.(1) (belirteçleştirme)
- Babasının bir kızgınlığına rastgelmiş olacak, oğlunu çağırdı, dut ağacına bağladı, ağlamasına yalvarmasına aldırmadı, dövmeye başladı.(9) (adlaştırma)
- Yalnız, hekim kapıdan çıkarken komşulara demişki:(17) (belirteçleştirme)
- Bu söz işitilince oğlanın anası, anasının anası yeniden coştular, (belirteçleştirme) ağlamaya başladılar.(20) (adlaştırma)

İkilemelerin Kullanılması

İkilemeler yalnızca ad, ön ad, belirteç, çekimli ve çekimsiz eylem gibi değişik sözcük türleriyle sınırlı kalmamakta, tümcenin özne, nesne, yüklem öğelerini de oluşturabilmektedir. İkilemelerin bir kavramı pekiştirme, güçlendirmedeki etkileri bir yana bırakılsa bile, tümce anlambilimi açısından ele alındıklarında tümceye önemli bir anlatım gücü ve etkinlik kazandırdıkları yadsınamaz (Aksan, 2020: 221).

Metinde ikileme kullanımı yoktur.

Kişî Adıllarının Seyrek Kullanılması

Anlatımda kısalığı sağlamak için kişî adları kullanılır. Türkçede kişî adlarının seyrek kullanıldığı bunların görevlerinin genellikle kişî eklerine yüklendikleri görülür (Aksan, 2020: 223). Metnimizde de sadece üç tane kişî adlı kullanılmıştır.

- Bizi dinlemiyor, sen de aldırıyorsun...(8)
- Ben bu işi hükümete haber vermeliyim! (18)

Sıfatların kullanış özellikleri

Türkçede sıfatların kullanışları sözdizimi, sözcük sıralanması açısından önemli özellikler gösterir. Örneğin sıfatların her zaman, niteledikleri, belirledikleri addan önce geliş bunlardan biridir. Türkçede aynı adı niteleyen birçok sıfat ve sıfat öbeği rahatlıkla ve bir bağlaca gerek duymaksızın art arda getirilerek etkileyici bir anlatım sağlayabilmektedirler (Aksan, 2020: 224-225).

Metnimize baktığımızda sıfat kullanımının sık olmadığını ve genel olarak tek sıfatlı kullanımlar görülmektedir, sadece bir tümce de iki sıfat kullanılmıştır.

- ...bir karga yavrusu almış besliyor.(1)
- “Besleme o pis kargayı” dediler. (3)
- ...bu oğlan artık büsbütün haylaz olacak.” dediler.(8)
- Babasının bir kızgınlığına rast gelmiş olacak...(9)
- Biryandan da belediye hekimine haber gitti.(14)
- Ben bu işi hükümete haber vermeliyim! (18)
- Bu söz işitilince oğlanın anası, anasının anası yeniden coştular...(20)
- Oğlan da birkaç gün sonra ayaklandı...(29)

(DİR, DÜR) Koşacının Tümce Anlamına Etkisi

Türkçede ad tümcelerini kuran, kimi birleşik zamanların anlatımında görev alan (DİR, DÜR) koşacının kullanışı ve kimi tümceler bu biçimbirim olmadan kurulması, sözdizimi açısından olduğu kadar tümce anlambilim açısından da dilin önemli bir özelliğini oluşturur. Pek çok dilde ayrı bir eylem olarak görülen anlatım Türkçede ek eylem adı verilen ve

genellikle şimdiki /geniş zamanlarda genellikle çekilen bir eylem niteliğindedir. Tümceye bir durumu belirleme, saptama, açıklama, tahmin yürütme, olasılık belirtme, geçmişte sürekli gerçekleşen bir olayı saptama ve durumu belirleme, gereklilik anlamını pekiştirme, geçmişte yapılmış olması gereken bir işi belirtme gibi anlamları taşır (Aksan, 2020: 226-229).

Metinde bir öykü olduğu için ve öykülerde genellikle geçmiş zaman kullanımı söz konusu olduğundan (Dİr-DUr) koşacı kullanılmamıştır.

Türkçede Çekim Eklerinin Tümceye Kattıkları Anlam Açısından Nitelikleri

Bağlantılı dillerin tipik bir örneği olan ve hiç değişmeyen bir ad ya da eylem köküne değişik biçimbirimlerin eklenmesiyle her türlü türetme ve çekim işlemlerini gerçekleştiren Türkçede tümce anlambilimi açısından çekim eklerinin önemli işlevleri yerine getirdiği görülür. Belli bir zamanı dile getiren bir çekim eki değişik zamanların, kiplerin anlatımını da üstlenmekte, görünüş açısından ilginç nitelikler sergilemektedir (Aksan, 2020: 230).

Bildirme Kipleri

a) [-(i) yor] Şimdiki Zaman Biçimbirimi

Temel işlevi, eylemin, işin, oluşun, içinde bulunan zamanda geçtiğini bildirmektir. Temel işlevinin dışında geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman, buyrum bildirme anlatımı olarak kullanıldığı da görülür. Bunların dışında [(i)ken] ile türetilen ulaç yerine kullanılabilir (Aksan, 2020: 231-232).

Metinde iki tümcede toplamda üç tane bu biçimbirim kullanılmıştır. Üçü de temel işlevinin dışında bir anlamda kullanılmıştır.

-Götürmüş arpa ambarına saklamış, orada besliyor.(5) (geniş zaman kullanımı)

-Bizi dinlemiyor, sen de aldırıyorsun...(8) (geniş zaman kullanımı)

b) [-mEkTe] Dİr İle Birlikte Bir Başka Şimdiki Zaman Anlatımı

Türkçede, içinde bulunan zamanda geçen olayların anlatımı [-(i) yor] dışında başka bir yoldan da gerçekleştirilir. (-mEk) eylemliliğinin üzerine (+DE) bulunma durumu biçimbirimi ve ekeylem ekleri eklenerek yeni bir anlatım yolunun yararlanılır. Bu kullanım daha kitabi, daha resmi anlatım gerektiren durumlarda kullanılır. Halk arasında pek rastlanmaması bu saptamayı destekler niteliktedir (Aksan, 2020: 232- 233).

Metinde bu tür bir kullanım yoktur.

c) [-Dİ] Görülen (belirli) Geçmiş Zaman Biçimbirimi

Temel İşlevi gerçekleşmesine çoğunlukla tanık olunan eylemin, işin, içinde bulunan zamandan önce olduğunu belirtmektir, kesinlik taşır. Bununla birlikte tanık olunmayan ancak bilinen, geçmişteki bir olayı, gelecek zamanda ortaya çıkabilecek bir durumu, bir olasılığı belirtmek, bir varsayımı dile getirmek üzere koşul bileşik zaman yerine kullanılır (Aksan, 2020: 233-234).

Metinde kullanılan bütün görülen geçmiş zaman biçimbirimi temel işlevinde kullanılmıştır. Çok fazla kullanım örneği olduğundan bir iki örnek yeterli olacaktır.

-Kimseler elinden alamadılar.(10)

-Kadir Efendiye haber yolladılar.(21)

-Doktora Koştular.(26)

d) [-mİş] Görülmeyen (belirsiz) Geçmiş zaman biçimbirimi

Temel işlev olarak konuşan kişinin tanık olmadığı ancak gerçekleşmiş olduğunu aktardığı bir eylemi anlatır.

-Götürmüş arpa ambarına saklamış...(5)

-Yalnız, hekim kapıdan çıkarken komşulara demiş ki...(17)

-Kanı soğumuş ve yelkenleri suya inmiş!(23)

Temel işlevinin yanında insanın farkına varmadığı özellikle kendisine ait olayların anlatımında kullanılır. “Televizyondaki filmi izlerken uyumuşum” gibi.

[-Dİr] koşacıyla resmi anlatımlarda kesinlik bildirmede “Yasa yürürlüğe girmiştir”, resmi olmayan anlatımlarda olasılık bildirmede “Çocuk uyanmıştır gidip bakayım” kullanılır. Bunlara ek olarak[-mİş]’ın bir olumlu bir olumsuz çekimiyle kurulan “Misafir gelmiş, gelmemiş, haberi bile olmaz” gibi kullanımlarda olayın geçmişte gerçekleşmiş olduğunu kesinlik ile belirlemeksizin kullanılır (Aksan, 2020: 234-236).

Metnimizde bu tür kullanımlara rastlanılmamıştır.

e) [-AcAk] Gelecek Zaman Biçimbirimi

Temel işlevi eylemin, işin içinde bulunulan zamandan sonra gerçekleşeceğini belirtmektir: “Haftaya Urfa’ya gidecek”, olasılık, tahmin anlamı katabilir: “Bunu yapan Ali olacak”, buyrum anlatımı: “Bu işi bugün bitireceksiniz”, bu kullanımların dışında görülen geçmiş zaman [-DI] den sonra aynı eylemin [-AcAk] çekimi bir arada kullanıldığında bir olayın çok yakında gerçekleşeceğini, gerçekleşmek üzere olduğunu anlatır: “Sular kesildi kesilecek” (Aksan, 2020: 226- 227).

Metnimizde bu biçimbirimin temel anlamı ve olasılık, tahmin anlamı verecek şekilde kullanılan iki tümce mevcuttur.

-Babasının bir kızgınlığına rast gelmiş olacak...(9) (tahmin)

-Yalvarış, yakarış, ant şart ki bir daha çocuğa gül yaprağıyla dokunmayacaklar!(27)(temel işlev)

f) [-İr] Geniş zaman biçimbirimi

Temel işlev olarak bir eylemin her zaman gerçekleştiğini, bir işin oluşun sürekli olarak yinelenildiğini anlatır. Bunun yanı sıra içinde bulunulan zamanın öncesini anlatırken, masallarda, tarih kitaplarında aynı biçim birim kullanılır: “Fatih İstanbul’u fetheder”, buyrum anlatımı olarak kullanılır. “Projeyi yarın bitirir bana getirirsin”, konuşan kişinin dileğini, ricasını, bir önerisini saygı ifadesiyle soru cümleleriyle kimi zaman olumsuz çekimle dile getirmek için: “Siz de bir kahve içer misiniz/içmez misiniz?”, bir işin yapılmasından kaçınılacağını soru biçiminde belirtmek için: “Hiç bunu anneme söyler miyim?”, içinde bulunulan zamanın sonrasını, geleceği anlatmak için kullanılır:” yarın çarşıya çıkar, istediklerini alırsın” (Aksan, 2020: 237-238).

Metnimizde bu biçimbirimin gelecek zaman anlamıyla kullanıldığı örnek mevcuttur.

-Belli olmaz, yarın çocuğa bir şey olursa yakama yapışsınlar!(19)

İsteme Kipleri**a) [-sA] Dilek-Koşul Kipi Biçimbirimi**

Dilek anlatımında bir olayın veya durumun gerçekleşmesini temenni etme anlamı vardır. Bir önerme veya birden fazla önerme içerebilir: “Ah bir bahar gelse!, Evde otursa da ödevini bitirse.” Koşul anlatımında ise birden çok önermeyi bir koşulla birbirine bağlar: “Doğru dürüst okusalar, anlayacaklar.” (Aksan, 2020: 239-240).

Metinde bu biçimbirimin kullanımı yoktur.

b) [-A] İstek Kipi Biçimbirimi

Temel işlevi Bir isteğin dile getirmesini sağlayan eylem çekimini dile getirmektir: “Geç oldu; eve gideyim”, Buyrum anlatımı da mevcuttur: “ Hizaya girelim!”

Metnimizde bu biçimbirimin kullanımı yoktur.

c) [-mAII] Gerekliklik Kipi Biçimbirimi

Temel işlevi eylemin anlattığı işin, oluşun gerekli bulunduğunu dile getirmektir: “İyileşinceye kadar ziyaretine gitmeliler”. [-Dir] koşacının eklenmesiyle bir uyarı ve güçlü bir kesinlik yansıtan kullanımı vardır. “İlaç yemeklerden sonra alınmalıdır” (Aksan, 2020: 241-242). Bunun yanı sıra bir ihtimal, tahmin anlamı da verebilir. “Bu gece yola çıkmış olmalı.”

Metnimizde bu biçim birim bir tek tümcede ve temel işleviyle kullanımı söz konusudur.

-Ben bu işi hükümete haber vermeliyim! (18)

d) Buyrum Kipi Biçimbiriminin Değişik İşlevleri, Tümce Anlamına Katkıları

Temel işlevi her dilde bir eylemin, bir işin gerçekleştirilmesini emir yoluyla istemektir. “Akşam eve erken dönsün.”, bunun yanında istenmeyen onaylanmayan bir durumun varlığını belirleme: “ Sen tut, o adamla evlen üstelik çocuk yap; olacak iş mi bu?”, dilek bildirme: “Allah kabul etsin”, “kendine iyi bak”, bir işin olmasını bekleme, kabullenme, sakınca görmeme gibi anlamı ifade etme: “Bozulsun, yine tamir ederiz”, “Olsun, ben yine şansımı denerim” gibi anlamlarda kullanılır. Ol- fiilinin 3. kişi buyrum çekimi kimi zaman bir bağlaç, ardıl öge olarak kullanıldığı da görülür: “Ev kirası olsun, yatacak yeri olsun hepsi benden çıkıyor”. Dilek koşul kipiyle birlikte kullanıldığında buyrum anlamından farklı olarak takmama önemsememe gibi bir anlam katar tümceye. “ Kızarsa Kızın biz bildiğimizi yaparız.” (Aksan, 2020: 242-244).

Metinde bir tane tümce bulunmaktadır ve temel işlevde kullanılmıştır.

-“Besleme o pis kargayı” dediler. (3)

Ulaç Biçimbirimleri ve Tümce Anlamı**a) Anlam Açısından [-(y)İp] Ulaçıyla Kurulan Tümceler**

Türkçenin ilk ürünlerinden beri geniş kullanım alanı olan bu biçimbirimler kullanılan bugün de yaygın biçimde, değişik eylemlerle tümceler oluşturmaktadır. İki eylemi, önermeyi birbirine bağladığı gibi, anlam açısından da iki eylemin birbirini izleyerek birbirini bütünlemesini de sağlar. “Dalı indirip elmayı kopardı”. Aynı ulacın yinelenmesiyle süreklilik anlamı katar. “Durup durup gülüyor”, “Gidip gelip Ayşe’yi soruyorlar” (Aksan, 2020: 249-250).

Metinde bir tane tümcede kullanım örneği vardır iki tümceyi birbirine bağlayarak ver- ve besle- eylemlerinin birbirlerini tamamlama anlamı katmıştır.

-...Karadonluların oğluna bir uçurtma verip bir karga yavrusu almış besliyor.(1)

b) [-(y)ArAk] Ulaç Biçimbirimi

Bu biçim birim kişi önermeyi, yan tümceyi temel tümceye bağlama: “Raftan dosyayı çekerek önüme koydu”, ve aynı zamanda belirteç göreviyle üretken dönüşümlü dilbilimde belirteçleşmeyi sağlar: “Resmi, fotoğrafa bakarak yaptım.”(Aksan, 2020: 251).

Metinde bağlama örneği olan bir tümce kullanılmıştır.

-Anası, anasının anası, ağlayarak çocuğu ağaçtan çözdüler...(12) ağaçtan çözme eylemi ağlama eylemi ile birlikte eş zamanlı yapıldığı anlamını vermektedir

Aynı ulaç biçimbirim [-Den] ekiyle birlikte kullanıldığında eylemin gösterdiği işin daha belirgin bir biçimde anlatımını sağlar. “Tek tek basarak, bade süzerekten.”

Kimi durumlarda, [-mAdAn] biçimbiriminin tümceye [-(y)ArAk]’ın olumsuz kullanımı, ters anlamlısı olabilir. Yukarıda verilen tümcesini “Resmi, fotoğrafa bakmadan yaptım” olarak kullanıldığı zaman anlamın tersine döndüğü görülebilir.

Metinde bu kullanımlar bulunmamaktadır.

c) [-(y)A] Ulaç biçimbirimi

Türkiye Türkçesinde tek başına kullanılmaz. Yinelenen eyleme ya da farklı eylemlere eklenerek tümcede süreklilik anlamı kazanır: “Geze geze yoruldu, otura kalka projeyi bitirmişler” (Aksan, 2020: 253).

Metinde kullanımı bulunmamaktadır.

ç) [-(y)Inca] Ulaç biçimbirimi

Bu biçimbirimle oluşturulan ulaçlar çoğu zaman, yüklemi belli bir zamana bağlayarak onun kendi anlattıkları eylemden sonra gerçekleştiğini ya da gerçekleşebileceğini dile getirir. “Soğuk başlayınca yakıtı düşünüyorlar.” Kimi durumlarda bir koşula bağlama, sebep-sonuç ilişkisi kurma işlevi güçlenmektedir. “Açık havaya çıkınca ferahlırsınız.” (Aksan, 2020: 253-254).

Metince bir tümcede kullanılmıştır.

-Bu söz işitilince oğlanın anası, anasının anası yeniden coştular...(20) bu tümcede coşma eyleminin işitme eyleminden sonra gerçekleştiği görülmektedir. Zaman açısından bir sıralama söz konusudur.

d) [-(y)ken] Ulaç Biçimbirimi

Bu biçimbirim genellikle zaman ve bazı kullanımlarda durum belirtir. Önergeler arasında bağlantıyı sağlarken belirteçleştirme işlevini üstlenir. “Kadın ütüyü yaparken gömleğini yakmış, ders çalışması gerekirken roman okurdu.” Bazı kullanımlarda zaman belirleme anlatımı ortadan kalkmakta, birbirine karşıt iki önerme, iki yargı arasında bağlantı kurar. “Hasan çalışırken soruyu çözemedi” (Aksan, 2020: 254- 255).

Metinde bu biçimbirim zaman anlamında ve temel tümcenin gerçekleştiği zamanın bir an öncesini belirtecek anlamda kullanılmıştır.

-Yalnız, hekim kapıdan çıkarken komşulara demiş ki:(17)

[mI] Biçimbiriminin Tümceye Kattığı Anlamlar

Geleneksel dilbilgisinde soru edatı olarak adlandırılan bu biçimbirim temel olarak tümceye soru anlamı verir. “Yarın gelecek misin?” Onaylanmasını istenen olumsuz bir yargının vurgulanarak belirtilmesi amacını yansıtan kullanımı vardır. “İnsan annesine bunu yapar mı?” Yapmaz, yapmamalı anlamını vermek istenir. Geniş zaman çekiminin yinelenmesiyle tümceye kesine yakın güçlü bir olasılık anlamı katar. “Ona vekâletname vermeyin, evi satar mı satar.” Ad tümcelerinde vurgulanmak istenen kavram yinelenerek güçlenmesine katkı sağlar. “Hava sıcak mı sıcak.” Beklenmedik bir olayı bir olayı bildirmek için “Tam o sırada

elektrikler kesilmesin mi?” ve soru anlamından tamamen uzaklaşarak önermeler arasında bağlantı kurarak ilk önermenin zamanını veya durumu belirginleştirme anlamı verir. “Hafta sonu geldi mi trafik büsbütün sıkışıyor” (Aksan, 2020: 256-257). Metinde bu biçimbirimin kullanımı yoktur.

Türkçede Devrik Tümce ve Anlam

Konuşma dilinde sık kullanılan ve yazı dilinde de bazı metinlerde kullanılan devrik tümce dilin sözdizimi düzenine dışına çıkarak anlam bakımından ilgi çeken görünümünün belirlenmesine neden olur. Hem öne alınan ögeyi hem de tümceyi anlamca daha etkili hale getirmesine ve önem verilen kavramın, yüklem veya başka bir ögenin, vurgulanmasına olanak sağlar. “ Bıktım senin bu huyundan.”, “ Ne suçu var Ali’nin”(Aksan, 2020: 258-259). Metinde hiçbir devrik tümce kullanılmamıştır. Yüklemler tümce sonunda kullanılmıştır. Anlamsal olarak vurgulanmak istenen öge yükleme yaklaştırılmıştır.

Türkçe Tümcelerde Değişik Anlatım Kalıplarıyla Belli Anlamların Dile Getirilmesi

Türkçede Tümcelerin anlamı pekiştirme, sınırlama, daraltma gibi bazı amaçlarla kullanılması ve değişik eğilimlerle bunları dile getirme yolları vardır. Türkçe Tümce anlambilim açısından üzerinde az durulan konulardan biridir (Aksan, 2020:260). Bu bölümde ince ayrıntıların üzerinde durulacaktır. Metinde pekiştirme, sınırlama ve daraltma kullanımları olup olmadığı ve bu kullanımların oluşma yolları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Sınırlama

Anlamın çeşitli yollarla sınırlandırılması söz konusudur. Kesin sınırlama ve zamansal sınırlama olarak ikiye ayırabiliriz.

Kesin sınırlama; tümcedeki eylemin gerçekleşmesine bir üst sınır getirerek olasılıkları kesinlikle sınırlama söz konusudur. Dilek- koşul kipinin yinelenmesiyle oluşturulabilir. “Bunu bilse bilse Nihal Hanım bilir.” örneğinde bilme eylemine bir sınırlama getirilmiştir. Buyrum kipinin yinelenmesiyle de sınırlama oluşur. “Olsun olsun yetmiş yaşında olsun. Bir başka sınırlama da bilemedin çekimli eylemiyle yapılır. “Bu iş on on beş bilemedin yirmi günde biter.”

Zaman açısından sınırlama; tümcede eylemin zamanının belli şekillerde sınırlandırılması söz konusudur. Bir olayın çok yakında gerçekleşeceğini ortaya koyan bir anlatım biçimi bir eylemin görülen geçmiş zamanı ile aynı eylemin gelecek zamanı birlikte kullanılarak oluşturulur. “Yağmur yağdı yağacak.” Aynı şekilde ha ünleminin de bu kullanıma dâhil olduğu görülür. “Otobüs ha geldi ha gelecek.” İki eylemin arada süre olmadan art arda geleceğini belirterek zaman sınırlandırması gerçekleşebilir. Bu aynı eylemin bir geniş zaman 3. kişi çekiminin bir olumsuz bir olumsuz kullanılmasıyla oluşur. “Eve varır varmaz bana haber ver.” Aynı eylemin görülen geçmiş zamanının bir olumlu bir olumsuz kullanımına ne ögesinin eklenmesiyle. “Salona girdi ne oturdu ne oturmadı, çıktı gitti.” Gibi ilgecinin kullanılmasıyla. “Oyuncağı tuttuğu gibi fırlattı” (Aksan, 2020: 263-264).

Metinde bir yandan öbeğiyle bir sınırlama gerçekleştirmiştir. Bu kullanım iki tümce arasında bir sınırlama iki tümcenin de eyleminin arasında zamanın çok az olduğu veya birlikte yapıldığı anlamı oluşturmuştur.

-Anası, büyük anası saçlarını başlarını yoldular. (13) Bir yandan da belediye hekimine haber gitti.(14)

Bu tümcede bir yandan öbeği haber gitme eyleminin süresinin oluşma zamanının sınırlandırmasını sağlamıştır.

Daraltma

Tümcelerde bazı kullanımlar anlamın daralmasına sebep olur. Değil ile birlikte olmak eyleminin olumsuz çekimi ve yok ile kurulan tümcelerde anlamın daraldığı görülür. “Bize mektupla başvuranlarda oldu.” “Bize mektupla başvuranlar da olmadı değil.” İkinci örnekte birinciye nazaran başvuranların daha az olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer daraltma yolu da yinelenen eylemlerden yararlanarak oluşturmaktır. İlk eylemden önce [-mA] biçim birimi ile [-sİ] ve [-(n)A] biçimbirimleri getirilerek oluşturulur. “Para kazandılar; tutamadılar.” “ Para kazanmasına kazandılar da tutamadılar.” Örneklerden de anlaşılabileceği üzere ikinci tümce küçümseme, azımsama anlamı barındırmaktadır (Aksan, 2020: 265-268).

Metinde daraltma örneğine rastlanmamıştır.

Koşula Bağlı Pekiştirme

İkilemelerden yararlanarak koşula bağlamayı pekiştiren, daha güçlü bir koşullandırma sağlayıp bir yandan da sınırlama şu şekilde yapılmaktadır; “ Hasan’ı evde bulamazsak parka gideriz.” , “ Hasan’ı evde bulduk bulduk; bulamazsak parka gideriz.” Eylemim yinelenmesi temel tümcedeki eylemin koşulunu pekiştirmiştir (Aksan, 2020: 268-269).

Metinde koşula bağlı tümceler bulunmasına rağmen koşula bağlı pekiştirme örneğine rastlanmamıştır.

Gerçekleşme Olasılığı Az Olan Bir İş Bir Durumu Belirleme

Bir varsayım ileri sürüldüğü zaman gerçekleşme olasılığı az bir durumun söz konusu olduğunu belirlemek için; olur ya, olur da, ola ki, tut ki, diyelim ki gibi ögelerden yararlanılır (Aksan, 2020: 270-272).

Metinde bu kullanıma uygun bir tümce bulunmaktadır.

-Ben bu işi hükümete haber vermeliyim! (18) Belli olmaz, yarın çocuğa bir şey olursa yakama yapışır!”(19)

19. tümcede çocuğa bir şey olması olasılığı ve bu durumdan hükümetin haberdar olasılığı söz konusudur. Bu durumda belli olmaz ögesi gerçekleşme olasılığı az olan bir işi belirtmek için kullanılmıştır.

Sonuç

Memduh Şevket Esendal’ın Karga Yavrusu öyküsü üzerine yaptığımız çalışmada Anlambilimin alt dallarından olan Tümce Anlambilimin Türkçe tümcelerde çeşitli anlam oluşturma yolları tespit edilmiştir. Öykü metni 29 tümceden oluşmuştur. Bu tümcelerde kısa anlatımlar tercih edilmiş kimi zaman sadece yüklemden oluşan tümceler kullanılmıştır. Bir biçimbirimin temel anlamının yanında çeşitli kullanımları ve ayrı ayrı tümcelerde çok farklı anlamlar kazandığı, tümceler üzerinde de farklı anlam ayrımları oluşturduğu tespit edilmiştir. Tümce üzerinde bir biçimbirimin tümce anlamına katkıları, tümce içindeki diğer bağıntılarla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca tümceler de tek tek ele alırken metinden bağımsız düşünölmeye çalışılmışsa da tam olarak metin içi bağıntılardan bağımsız değerlendirme imkânı olmamıştır. Tümceler kimi zaman metnin tamamına kimi zaman bir önceki veya bir sonraki tümceyle ilişkilendirilmek zorunda kalınmıştır. Aksan’ın Türkçe Anlambilim için tespit ettiği konu başlıklarının tamamını örneklendirilecek örnekler bulunmamıştır. Bunun sebebini metnimizin kısa oluşuna ve dil anlatım özelliklerine bağlamaktayız. Bu tür çalışmalarda daha uzun örneklemeler ele alınması ve karşılaştırmalı çalışmaların olması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2007). Her Yönüyle Dil III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Aksan, D. (2020). Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi. Ankara: Bilgi Yayınevi.
 Boz, E. (ed.). (2020). Dilbilim Teorik ve Uygulamalı Alanlar. Ankara: Gazi Kitabevi.
 Ergin, M. (2009). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Dağıtım.
 Esendal, M. (2020) . Mendil Altında. Ankara: Bilgi Yay. (18.basım).
 Filizok, R. (ET:2020). Anlam Bağıntıdan Doğar. Erişim adresi: <httpwww.ege-edebiyat.orgdocs618.pdf>. Erişim Tarihi: 15.01.2020
 İlmer,K., Kocaman, A., Özsoy, A.S. (2011). Dilbilim Sözlüğü. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
 Kerimoğlu, C. (2019). Genel Dilbilime Giriş. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
 Kılıç, V. (2009). Anlambilime Giriş-Temel Kavramlar. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
 Kıran, Z., Kıran, A. (2018). Dilbilime Giriş. Ankara: Seçkin Yayınevi.
 Toklu, O. (2018). Dilbilime Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
 Türk, O. (2017). Türkçe Öğretmenlerinin Konuşma İlgileri Ve Sınıf İçinde Kullandıkları Konuşma Dili Üzerine Bir Araştırma. Turkish studies, 12(6), 783-798.
 Türk, O. (2020). Kültürel Miras Olarak Hayvanların Atasözlerimize Kattıkları Anlam Üzerine Bir Değerlendirme. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 11 (44), (320-334).
 Vardar, B. (2002). Açıklamalı Dilbilim Sözlüğü, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Ek**Karga Yavrusu**

Nüfus Kâtibi Sivrililerin Kadir Efendi'nin oğlu, on yaşlarında Nazif, Karadonluların oğluna bir uçurtma verip bir karga yavrusu almış besliyor.(1)

Anası ve büyükanası, nedense bu karga yavrusunu istemediler: (2) “Besleme o pis kargayı” dediler. (3)

Oğlan dinlemedi.(4) Götürmüş arpa ambarına saklamış, orada besliyor.(5) Babasına söylediler, aldırmadı.(6) Bir daha söylediler:(7)

“Bizi dinlemiyor, sen de aldırmiyorsun, bu oğlan artık büsbütün haylaz olacak.” dediler.(8)

Babasının bir kızgınlığına rast gelmiş olacak, oğlunu çağırdı, dut ağacına bağladı, ağlamasına yalvarmasına aldırmadı, dövmeye başladı.(9) Kimseler elinden alamadılar.(10) O kadar dövdü ki, oğlan bayıldı; o da öldü diye bıraktı, çıktı gitti.(11)

Anası, anasının anası, ağlayarak çocuğu ağaçtan çözdüler, sundurmaya uzattılar, komşular yetiştiler, yüzüne su serptiler, nişadır ruhu koklattılar, ayılmadı.(12)

Anası, Büyükanası saçlarını başlarını yoldular. (13) Bir yandan da belediye hekimine haber gitti.(14) Hekim geldi, çocuğa baktı, ayılttı.(15) Gönüller de hoş oldu.(16) Yalnız, hekim kapıdan çıkarken komşulara demişki:(17)

“Ben bu işi hükümete haber vermeliyim! (18) Belli olmaz, yarın çocuğa bir şey olursa yakama yapışır!”(19)

Bu söz işitilince oğlanın anası, anasının anası yeniden coştular, ağlamaya başladılar.(20) Kadir Efendiye haber yolladılar.(21) Geldi.(22) Kanı soğumuş ve yelkenleri suya inmiş!(23)

Anlattılar.(24) Korktu.(25)

Doktora koştular. (26) Yalvarış, yakarış, ant şart ki bir daha çocuğa gül yaprağıyla dokunmayacaklar!(27)Neyse, işi örtbas ettiler.(28)

Oğlan da birkaç gün sonra ayaklandı ve iki karga yavrusu beslemeye başladı.(29)

Memduh Şevket Esendal